

Ñe'endy

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua: Jetopa, poromoñaro ha mbohetapyha'ejuehe upe ñemongakuaa joko

Heta Tapicha Tetãyguára

Tenda tavusugua oguerekóva pohyikue tetãyguára yvate.

Pindakakuaa Yvyjepyso

Joajuha peteî mba'apoha renda oguerekóva **vyjepyso** omba'apóva ndive.

Tenda ohupytyva

Umi tenda oñemoambuéva yvypóra rembiapo rupive.

Mboriahu Jeikoha

Ógakuera aty oguerekóva oikoha naiporãiva ha guereko'ỹ jejokoha.

Ojejapóva Ojupe

Tekoha michíva, omopu'áva'ekue ijára tee terã ijára ou, gueteri, oîgui tavaygua guerova, jasyporuka tembiapo especializada ha proyecto arquitectónico ýme, oaprovecháva umi material ojeguerekóva ha/térã alternativa imbovyvéva hepy.

Biodiversidad térã jopara biológica

Moambue umi omohendáva oikovéva opaite ppykue, umíva apytépe ecosistema yvýrupigua ha yrehegua ha umi complejo ecológico oíva ipype.

Bioma

Umi tipo hesakã ka'avo ha mymba ojejuhúva peteî tenda oñeme'évape.

Mbosyry

Y hetakue osyryva syry téra syrype. Ojepytaso centímetros cúbicos mokõiha.

Ñemondýi exógeno

Oike heta moambue jekuaa'ýva umi mba'eapopyre mba'apo pyahúpe.

Umi Táva Gemianokuéra

Ha'e umi “[...] municipiokuéra oikytíva linde tetãkorapygua, taha'e ikáva turã ýrupi, omoñe'ẽ terã ndaha'ei tembiapo hetepy joko reheguáva, ohechaukáva tuicha mbarete oñondivepa guarã hepy'ýva ha arandupy, ikatúva terã nahániri ohechauka peteî tavusu'ava térã tavusu'avare orekóva peteî tenda tetã óga ykeregua, avei mokõi haipy 'oñembohysýiva' umi apañuãi heseguáva tetãkorapy, ohupytyva'erã ipohýiva tuichavéva upépe, oguerekóva hahykuere hesetéva guerojera tendagua ha tavayguára” (Mohenda Ministerial no 125, de 21 Jasyapy ary 2014pe).

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua: Jetopa, poromoñaro ha mbohetapya'ejuehe upe ñemongakuaa joko

Yvy Joavy

Ñorairõ omokyre'ỹva ñembohovake yvy reheguáva, ha péva oguereko ohejáva omyesakã ojeforsáva mba'e vai hesete mopyenda ha'eháicha derecho humano.

Conurbación Tavusugua

Ojehechakatu'ỹva oimehápe heta tavaguasu, aponde'a tuichakue tavusupe, ore ári linde vyjepyso, omoheñoiva peteî ava aty tavaygua añoite.

Ñani biodiversidad terã ñani biológico

Pa'ũ geográfico delimitado ombojoajúva ñupyso, ecosistema ha hábitat, natural terã antropizado, ha ombojerovia ñangareko opaichaguabiológica ha mokõi mba'éichapa ojejápo'era ecológico ha omongakuaa.

Guerojera Jejoko

Oñe'ê guerojera ikatúva oheja umi oikotevê avakuéra ojojaveguáva ko'ágãgua, ndorekóiva oñe'ême'ëmby haguã katupyry ombohová i haguã umi avakuéra ojojaveguáva oúva rikotevê.

Tekotenda Tetãyguá

Oañua ko Tekotenda Ka'aguy Paranaense, oguereko hembýva Brasilpe, Argentinape ha... ndaha'êi Paraguay.

Ecosistema

Temimoĩmby aty omoheñoiva avarekoha biológica, oguerekóva jekupyty ojehe, oñembojoajúva umi mba'e abiótico rehe (y, kuarahy, kuarahy, hielo, vytytu, hamba'e), oñekonsepara ha'eháicha mopyenda umi temimoĩmby ko'ã tekovepe guarã.

Nungakuéra Endémico

Umi nungakuéra oguerekóva tenda oñemosarambiva ojejokóva peteî tenda geográficape (ã tenda ha'etéva, peteî ára rory terã peteî mba'éichapa omyengovia), ndaha'êiva heko ypyva ojejuhu okápe chugui.

Hetepy Hekóicha Tavaguasúpe

Mboguejy mohendahápe ha'éva mbohekojoja, he'iháicha legislación opytáva ha umi mba'e ojejeruréva jeporu ha hembiapoheta peteíva.

Tavaygua okapúva

Oñembotuichave hetepy tavaygua peteî vyjepyso ndoreguerekóiva apopyrã heséva, omoñepyrúva okakuaa pya'égui tavayguakuéra.

Tetãrerekua Ykegua

Che ha'e amomba'eha "japura oguerékóva hekoháicha pyahu ojarra he'íva oñondive yke yvatekueha'ã, terã ogueraha ojupe peteî guero va paradigma umi jehechauka oíva umi ha'ãngakuaáva iñambuéva apytépe, mohenda opavavépe guarã ha jekuaa'yvakuéra, ha umi táva ha ko'ã ñemohenda apytépe" (CRESPO, Mayte Salvador rehegua. Umi porohekáva oguerékóva tetãrerekua tendape sa ary XXI. Upepe: STAVRIDIS, Stelios ha ambuekuérape. Tetãrerekua heta yvatekueha'ã ha heta tapicha oí oikuaaseteéva - techapyrã Europa, Mediterráneo ha América Latín. Zaragoza: Zaragoza Mbo'ehaovusu Ñe'ẽmondo, 2011, p. 43-58, ore ñembohasa).

Tetãrerekua heta yvatekueha'ã

Ombojo'a mbarete ha mba'apo iñapýiva umi pa'ũ ñemoñe'ẽpeteî mbosyrýpe ha hu'üva oíme umi yvatekueha'ã gubernamental ha ambue ha'ãngakuaáva ava'atykuéra apytépe oñemotenonde haguã oikuaaseteéva oñondive, omo'ã "mbojoja mba'apome'ẽha sãsova, oñemoinge ha mbohekojoja opavave ha'ãngakuaáva" (KNOPP, G. Ava'aty Tetãrerekua, yvyjepyso ha guerojera. Ñeíha tekumba'e Opavavépe guarã, 4(8), K. 58 ary 2011pe).

Sambyhyhára Yvyjepyso

Ñorãirô tera ñemopyryûry ojeruréva pe katupyry "[...] peteî tekoveaty mboapopyrã Yvyjepysohápe mba'erekokuaa umi papakue pavêmba'éva koa rire pe ñomoneî aty há pytyvô umi apoha tekoñomoirû rehegua, herekopykuaáva ha mboehaokuéra, ñamoinge avei Pokatuenda umi oikoéva jerure" (DALLABRIDA, V. R.; ROSSETTO, A. M. Tekuáigua ko'ã Yvyjepyso terã Tekuáigua Yvyporã: mombyry apýtepe temiandu jehai há umi katupyry Jehapyre Grifos, n. 40, 2016. Oime <https://doi.org/10.22295/grifos.v25i40.3356>. Jeikehaguã: 24 abr. 2022).

Hiperurbanización

Aponde'a tavusu oguerékóva jejapo yvate ha pohýi tetãyguára. Jehechauhaha Hepyme'ẽ ODSguáva.

Techauhaha Mbohepyvoña umi ODS távape

Ko techauhaha mbohepyvoña jeikoha oiva távape pe oñepyrûpe ohypytyvo umi Ijapopyrã Ñemongakuaa Jejoko (ODS).

IDSC-BR - Jehechauhaha Guerojera Jejoko Távakuéra - Brasil

Tembiporu omoheñoiva Táva hekojokopykuaáva Jekuaa'ava oñondive Ojejoko ndive Pyha Myatyrô Guerojera, ONUgui, ojapo haguã yvy'anga, ojesareko ha ohepyme'ẽ térã omoañetévo mokõi Ojehupytyseva Guerojera Jejokóva (ODS) 770 tavaguasu Brasilpe.

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua: Jetopa, poromoñaro ha mbohetapyha'ejuehe upe ñemongakuaa joko

Ñembosarái Añete

Umi ñembosarai oñembyatýva oguerekóva hembipotápe ñemomba'é hyepypegua tekombo'e ñembosarái ramo terã ñembosarái ramo, ojeporúva tenda tavusugua ha apopyrã tavaygua umi aponde'a apopyrã ojoajúva, ary 1960 guive.

Ky'a tavusugua

Umi vyv jerekuévo óga tuicha oihãme (óga tuicha aty) hetaiterei jeiko.

Apopyrã mmmMbo'ehára

Tembiporu mba'ekuave'ëmby tavaguasu ñemohendarã.

MCR2030 - Ojejapo haguã umi táva tosã

Ñepyrũrã oñembohasa haguã mba'ekuaa hembipotápe oñemboguejy haguã kyhyjerã Sarambi.

Umi mba'e ogehupytyseva Guerojera Jejoko (ODS)

Imba'erehegua hikuái umi 17 ogehupytyseva teko rechauka ohupyty haguã umi rembipota Aragua 2030, koa há'e: Ñe'ẽ. 1 -Oñemboyke haguã mboriahu; Ob. 2 - Opa vare'a ha Ñemity Jejoko; Ob. 3 - Tesãi ha ñeime porã; Ob. 4 - Tekombo'e porã; Ob. 5 - Joja kuña ha kuimba'e ndive; Ob. 6 - Y iporãva ha mongueráva; Ob. 7 - Tendyry ipotí ha ogehupytykuaáva; Ob. 8 - Tembiapo hekopete ha okakuaa haguã hepy'yva; Ob. 9 - Industria, mba'epyahu ha hete; Ob. 10 - Ñemboguejy peẽ peme'ẽ joja'y; Ob. 11 - Táva ha tavaygua ojeipytyso haguã; Ob. 12 - Oje'úva ha apopyre poguypegua; Ob. 13 - Ojejapo va'erã pe ára guero va vyv ape ári rehe; Ob. 14 - Tekov e'y; Ob. 15 - Tekove vyv arigua; Ob. 16 - Py'aguapy, tekojoja ha mbo'ehao tuicha hekopete; Ob. 17 - Ñemoirũnguéra ha mba'éichapa oñemboguata. Rembipota peteĩ oguereko opavavépe, ha'éva, ary pukukue, 169 opavavépe upéva ikatu ojehecha ko'ápe: <https://odsbrasil.gov.br/>.

Paradiplomacia

Treat-se ojapo “[...] oike tetãrerekuã tetãyguã jokupyty tetãyguape, péva mbytépe omopyendáva jekuaaverã, hekóicha ha hekoí'yva, opytáva terã aǵaguarã (ad hoc), umi temimoĩmby okapegua opavavépe guarã terã jekuaa'yva ndive, hembipotápe omotenonde umi ohejáva irũhepy'yva terã tekuimba'e, avei oimeraẽ ambue tuichakue okapeguare ñeha'ã constitucional imba'etéva” (CORNAGO-PRIETO, Noé. Ojeporekávó pe vyv ape ári rehe tuichakue paradiplomaciagua: kyre'y oikóva ha mbojojaha ojeipysóva vyv ape ári oikéva tetãyguã umi ñe'ẽrã okapeguáre. Upe: MBA'APPOHA PETEĨHA MOINGO UPE ÑE'ËRÃ TETÃYGUÁRA, Hanóver, Alemania, 2001. Ñe'ẽasa [...]. Alemania, jasypa. 2000pe, k. 251gua).

Paradiplomacia Tetãkorapy Ohasáva

Ombojoapy “[...] umi jekuaaverã tetãkorapy ohasáva – mbo’ehao, hekóicha ha, opa mba’e ári, hekói’ ýva – umi oíva ipu’aka tekovia añguiva geográfica ha ohejáva ojoaju tekoha oguerekóva umi apañuái jepiguáva ha ikatúva omyatyrõva [...]” (DUCHACEK, Ivo. Poguy ikuáva amo ojueheguáva ha’angakuaáva pyahu umi jokupyty tetãnguáva. En: MICHELMANN, Hans, ha ambuekuéra; SOLDADOKUÉRA, Panayotis. Federalismo ha jokupyty tetãnguáva - umi tetãnguá rembiapo. Reino Unido: Oxford Mbo’ehaovusu Prensa, 1990, p. 18-19, ñembohasa ndojekobraíva).

Paradiplomacia transregional

Ñe’ẽ paha ojeiporúva “[...] ndogueroviái haguã joaju ha ñemoñe’ẽpeteĩ tetãrerekuakuéra apytepe umi mbyte ndaha’éiva ojoajúva (ojoavy paradiplomacia tendagui tetãrerekua ohasáva), ambue tetãrerekua tetãnguá terã sã ndive” (DUCHACEK, Ivo. Ombokua umi poguýpe peteĩ oñemohenda porã ha’angakuaáva pyahu gotyo jokupyty tetãnguárape. Pe: MICHELMANN, Hans, ha ambuekuéra; GUARINÍREKUÉRA, Panayotis. Federalismo ha joajukuéra tetãnguéra – pe kuation oguerekóva umi vorepeteĩ tetãnguá. Reino Unido: Oxford Mbo’ehaovusu Ñe’ẽmondo, 1990, k. 25, ñembohasa reiguáva).

Apopurã yvyjepysogua hatãva

Jejapo oguerekóva hembipotápe peteĩ yvyjepysogua mbaretéva, oguerekóva katupyry ombohová haguã ohasa’asy, omotenonde ha omohenda jey oĩ jave guero va ojehecháva, ikatu haguã ojeguereko hekopeteíva hembiaapo, ojekuaa ha hetepy yvyjepysogua, oipytyvõ rembiasakue guerojera terã jehasahápe ambue teko apo ojehechaukávape ohupytyvéva mba’eporã.

Apopurã yvyjepysogua jejokóva

Ojejapo jesareko peteĩ jehechaha mba’apo yvy reheguáva ohasa’ýjýva umi henda ojejokóvare tekoha, ava’aty ha hepy’ýva apopyrãpe ha oipyhývo umi py’apeteĩ.

Yvy mbohekojoja

Mbohekojoja umi ogakuéra mbohekojoja’ ýva ha’etéva, tavusugua, tekoha ha ava’aty ombojeroviauka haguã hesete ava’aty ógakuéra ha tavaguasúpe, avei moherakuã tavayguáva ha omomichíve haguã ava’aty.

Akãrapu’ãjey

Katupyry ojejoko haguã ijehe téra ojavóva haguã ijehegui umi mba’e okapegua rehe, ha’eháicha umi ára jeguero va, techapyrã ramo.

Tory

Oikoñondive geográfica umi nungakuéra.

Ohasávo tetãkorapy

Umi ary “[...] ojehasaha jrupi (oñemongu'e pendular oikóva-mba'apo); umi jokupyty ogayguáva; tembiapo omoĩmbaha jeporu; ojechupyty haguã tembiporukuéra; jeporeka umi omboyvytu oguerekóva; umi pyha mba'apome'êha; hendagua binacional”, en casu, tetãmbopy, gueteri temimoĩmby omongu'eva aty oha'arõva mba'apo yvyjepyso ha tekoha jepigua” (PEREIRA, Camilo Carneiro. Tetãkorapy mbarete: Tetãkorapyjegua Bacia da Pratape. Oportope vy'apópe: Ideograf, 2016, k. 24).

Guerova yvyjepyso ecológico

Ojekuaa gueroja yvyjepyso oñangarekóva imba'éva heko ypýva ha avano'õpe ombohory opa mba'e.

Anne-Sophie Bertrand

Analía Bardelás

Cecilia Maria de Moraes Machado Angileli

Hel Graf

Virginia Ruiz de Martín Esteban Martínez